

Landsbygden – utanför eller innanför?

Kristina Mattsson

Den 9 maj 2012 medverkade jag i ett seminarium på Engelsbergs herrgård på temat behovet av politiskt ledarskap. Alla talare ombads att skriva en essä och detta är mitt bidrag till stiftelsens bok, som gavs ut våren 2013

År 2008 slog urbaniseringens balansvåg över. Sedan någon dag det året, säger FN, bor fler av världens människor i städer än på landsbygden och stadsbornas andel ökar snabbt.

Mänskligheten – när man ser oss som en gemensam kropp – har tagit klivet från skogen, savannen och bondbyn till en helt annan slags tillvaro.

Här en annan förändring, men i den lilla skalan: När jag växte upp på 1960- och 70- talen var jag ofta i Stockholm och hälsade på min mormor på Dalagatan i Vasastan. Det var då en stadsdel på dekas. De flesta som bodde där var farbröder, och tanter i hatt och kappa som min mormor. Lägenheter med toalett i trapphuset, kallvattenkranar i köket, slitet och delvis förfallet. Att röra sig där på somrarna var rena öknen. Få restauranger, tomma och dammiga gator.

Liv och rörelse hade flyttat till förorter som Skärholmen, och Åkersberga där jag bodde. I förorten fanns barnfamiljerna, de nybyggda hyreslängorna och radhusmattorna. Inflyttarna från Norrbotten, Chile och Hälsingland, det var till förorten de kom. Stockholms innerstad hade många av de kännetecken som idag målar upp bilden av en riktig glesbygd. Mellan 1945 och 1980 minskade invånarna i både Göteborgs och Stockholms innerstäder. I huvudstadens kärna krympte befolkningen från 440 000 till 240 000. Pensionärerna var tre gånger så många som ungdomarna.ⁱ (1)

I det perspektivet vill jag betrakta den del av den svenska landsbygden som är i kris. Allting förändras och ingen kan förutse framtiden.

*

Om man på sedvanligt, deterministiskt vis tittar på befolkningssiffror, åldersfördelning och skriver fram nuvarande flyttmönster, så kommer stora delar av småortssverige att vara utplånat på några generationer.

Visst kan det bli så. Men vi vet inte. De flesta stora förändringar ske i tysthet och effekterna syns först i efterhand. I min mormors gamla stadsdel säljs nu bostadsrätter för 70 000 kronor per kvadratmeter. Vem hade kunnat tro det, då?

Idag finns de gamla och slitna människorna någon annanstans. I förorter som har lämnats bakefter av Utvecklingen och av en medelklass som använder sina ekonomiska resurser till att flytta samman i enklaver. De finns i fjärran glesbygder som i mycket delar de övergivna förorternas problem. Låg inkomst hos invånarna, service som flyttar, långt till makten och till dem som har pengar. I glesbygdens fall geografiskt. I förorternas fall socialt och ekonomiskt, alltför ofta också etniskt.

*

Det är det förenklat att tänka i kategorierna landet (tillbakagång och hopplöshet) och staden (framgång och tillväxt). Runt universitetsstäderna och de tre storstäderna blomstrar landsbygden! En röd stuga, dock inte så liten som förr, men med pendlingsavstånd till en större stad är kanske den starkaste och mest spridda drömmen om ett gott liv. På den stadsnära landsbygden stiger mark- och fastighetspriser. Många i medelklassen vill ha den där underbara kombinationen där inga valmöjligheter någonsin stängs. Ett lugnt liv på landet i byn där man känner grannarna och har naturen inpå och kanske kan ha hästar. Men ändå kunna trampa stadens gator, välja bland jobb, byta jobb. Shoppa, titta på grejer i stora köptempels oändliga utbud. Grubbla över om förmiddagskaffet ska vara macchiato eller dubbel espresso. Inte vara hänvisad till lankigt bryggkaffe som stått för länge på värmeplattan, på tätortens enda konditori.

Även om man inte har pengar att shoppa för och även om man inte får de där spännande jobben, så håller stadens rika möjligheter hoppet om en förändring vid liv. Storstadsländets landsbygd har mycket lite gemensamt med småortssverige, orter och rena landsbygder som ligger utanför pendlingsavstånd till någon metropol. Det är här befolkningen åldras och minskar. Det är här kommunalpolitiker sliter sitt hår när de jämför skatteunderlaget med utgifterna.

Det svenska skattesystemet är ju organiserat utifrån kommuner och regioner, uttänkt i en tid med jämnare åldersfördelning i landets alla delar. De i arbetsför ålder väntas försörja barn och gamla med sitt arbete, för att sedan försörjas av nästa generation som pensionärer. När nu många yngre generationer flyttat vidare står småkommuner med ansvar för hela Sveriges farmödrar och morfäder.

*

Inflyttningen till städer och tätorter har pågått sedan industrialiseringen tog fart i mitten av 1800-talet. Det har gått en aldrig sinande ström från landsbygden till städer, ibland i smala rännilar, ibland i breda floder. Först mot regionala centra men numera allt mer mot storstadsområdena och universitetsstäderna.

Sextioalet innebar en chockartad snabb befolkningsomflyttning och en miljon människor bytte bostadsort och livsform under ett årtionde. Bruksorter som Hallstavik eller Avesta, som nu är avfolkningsorter, gjorde då allt för att dra till sig den arbetskraft som hela Sverige slogs om.

Sen var det som om landet hämtade andan. 1970-talet gav en stabilisering, med uppbyggnad av den offentliga sektorn och en politiskt ledd strävan mot likvärdiga villkor i alla landsändar. Den snabba urbaniseringen under 1960-talet skapade en motreaktion i form av gröna vågen, med starka drömmar om ett liv nära naturen och om någon slags genuinitet. När jag var tonåring kände jag folk som drömde om att flytta från Nacka till Värmland och starta getfarm.

Känns som en ganska otippad framtidsdröm för en 25-åring idag.

*

Följderna av den ekonomiska krisen i början av 1990-talet medförde att urbaniseringen återigen växlade upp emot 1960-talets nivåer. Det var som om krisen rev de sista inhemska skyddsmurarna mot den globala konkurrensen. En avindustrialisering tog fart där tusentals jobb med tusenåriga rötter i bergsbruk och hyttor försvann. En yrkesstolt och mycket maskulin jobbtradition bröts sönder i många bruksorter. Många av industrierna ligger visserligen kvar där de alltid funnits och går strålande. Effektiviseringar och rationaliseringar gör att jobben blir bättre, men samtidigt färre och färre.

I det historiska skede där vi nu lever växer större städer av sig själva utan några statliga program eller insatser. Den globala ekonomins krav på ständig förnyelse ger små och stora metropoler i hela världen ett försteg framför landsbygden. Mindre städer däremot blir ännu mindre. Det tycks gå en magisk gräns vid ungefär 100 000 invånare.

De delar av landet som ligger långt från någon större stad hotas av extrem avfolkning. Att detta pågått länge norr om Dalälven vet vi. Mindre diskuterat är att samma sak

kan skönjas söderut, i delar av Blekinge, Småland, Dalsland och Västergötland. Små byar blir öde i tysthet, men även städer hotas av minskande och åldrande befolkning. Bandet av orter som åldras och krymper fortsätter norrut, genom hela Bergslagen, in i Klarälvsdalen och de östra delarna av Värmland, upp i Dalarna, Gävleborg och vidare in i de nordliga länen.

Framtiden är aldrig förutbestämd, kanske strömmar folk tillbaka och företag och socialt liv blomstrar om tjugo år. Men huvudtrenden i Sveriges inland är skrämmande mörk för den som vill se en levande landsbygd i hela landet. Ingenting pekar just nu på en vändning. På många håll finns det alltför få kvinnor som kan föda barn för att en snabb återhämtning ska vara möjlig. En ny grön våg med massutflyttning från städerna syns inte vid någon horisont, även om många hoppas på att trenden med holländare och tyskar som flyttar till svensk glesbygd ska förstärkas.

Det här är en långdragen och seg samhällsförändring som har svårt att få fäste i den politiska debatten. Jag tror att det beror på att Sveriges gemensamma problem med massarbetslöshet och åldrande befolkning inte längre syns från storstadsområdena. I Stockholm finns jobb och många branscher. Skolor och BB-avdelningar är sprängfyllda. Den arbetslöse har blivit en främling i en okänd bruks- eller förort och farmor som behöver åldringsvård bor i en landsbygdskommun långt borta.

*

Ett sätt att betrakta den här utvecklingen är att se den som naturlig och lagbunden. Samhället tolkas i darwinistiska termer. *Survival of the fittest*, orter har liksom svampar och dinosaurier livscyklar, de föds och dör ut.

Undersökningar visar också att flyttarna är nöjda med sitt val. Folk flyttar från platser de vill lämna och har möjlighet att bosätta sig på platser de föredrar. Urbaniseringen är ur det perspektivet en framgång. Det är inte alls tvånget att skaffa jobb som gör att småorterna överges, för nu är arbetskraftsbrist och kompetensförsörjning ett växande problem utanför storstäderna. Hedemora samarbetar med Botkyrka för att förmå förortsborna att flytta till Dalarna för att fylla hålen i äldreomsorgen, det är en växande arbetsuppgift för småkommuner att locka välutbildade till orten. Tillfälliga lösningar, som stafettläkare, tenderar att bli långvariga.

*

Folkomflyttningen handlar naturligtvis om jobb och ekonomi, men också om ideologi och normer. I vår gemensamma, underliggande förståelse av verkligheten har landsbygden och småstadens roll förändrats. Förr var detta platser där större delen av befolkningen levde. Nu symboliserar småstaden och landsbygden det gammamodiga och eftersläpande. Staden och det urbana har alltid varit en stark normgivare, men den rollen har genomgått en extrem boost. Man kan säga att vi lever i en tid av metronormativitet.

Exempel kan hämtas från det uppenbara. Medier som överbevakar minsta hundbett i Stockholms innerstad, men ignorerar industrinedläggningar som hotar att ödelägga hela samhällen. En regering som sedan 2006 skapat 55 nya myndigheter och utan någon synbar reflektion eller debatt beslutat sig för att 75 procent av dem behöver ligga i Stockholm. I ett läge där koncentrationen av kompetenskrävande jobb till huvudstaden ökar i hastighet och också drabbar andra storstäder, som Göteborg.ⁱⁱ (2)

Från ett urbant perspektiv var det rationellt att lägga ned försäkringskasse- och skattekontor i småorter. Från det lokala perspektivet innebar det att livsviktiga jobb försvann. Nu står de drabbade småorterna med ännu färre branscher och därmed ännu större svårigheter att locka familjer där båda har högre utbildning, men där bara den ena är ingenjör. Men metronormativiteten visar sig också i småorterna. I Emmaboda hösten 2011 deltog jag i en landsbygdskonferens där kommunens administrativa chef, Weronica Stålered, självkritiskt tog upp invånarnas tendens att hellre lyfta fram de ungdomar som flyttat än de som stannat. Att det här är ett spritt fenomen visar Lotta Svenssons forskning.ⁱⁱⁱ (3) De mindre orternas medelklassföräldrar skryter om barnens spännande liv i London eller Stockholm och uppmuntrar de yngre att ge sig iväg. ”Inte ska du väl gå kvar här”. De ungdomar som väljer att stanna kvar ses som förlorare även av sitt eget samhälle. Kommuner satsar mer på att locka utflyttarna att komma tillbaka än på att utveckla de yngre personer som finns kvar på orten.

Kanske ligger metronormativiteten bakom den förströdda uppmärksamhet som visas den ekonomiska boomen i Kiruna och Pajala? Medan arbetslösheten är stor i södra Sverige skriker Norrbotten efter arbetskraft.

2010 drog exporten av skog och malm in 125 miljarder netto till landet, att jämföra med den mycket mer omdebatterade bilindustrin, med ett exportvärde av 4 miljarder samma år. Statsägda LKAB bidrar med 5 miljarder per år till statskassan.¹ Det kanske inte

¹ Cervenka, Andreas: *Sveriges nygamla sedelpress är glödhet* SvD 15 maj 2011

behövs så mycket folk som förr för att samla in dessa rikedomar, men några måste trots allt finnas på plats. Vad händer om de blir för få?

I Pajala saknades det 750 lägenheter våren 2012. Den nya gruvan gör att det lilla samhället öppnar sig för många nya invånare och kan erbjuda dem bra jobb. Men eftersom det kostar lika mycket att bygga som i Stockholm, medan marknadsvärdet stannar på en bråkdel, kan bostadsbristen komma att hota tillväxten.

Var finns det nationella politiska ledarskap som söker lösningar på detta problem, som berör stora delar av Sverige bortom storstaden? De små kommunernas organisation, Småkom, har i årtal tjatat om bristen på lösningar för en fungerande finansiell struktur för företagande och bostadsbyggande på landsbygd och i småorter. Med ringa framgång.

Stockholm är hela Sveriges tillväxtmotor! Det utropar Stockholms handelskammare med jämna mellanrum. En partsinlägga som på grund av metronormativiteten får stå oemotsagd. Den lilla motfrågan ”hurmenardudå?” hör jag aldrig. Klart att utropet är sant i vissa delar, till exempel vad gäller utveckling av jobb i tjänstesektorn. Men när Tillväxtverket mätte vilka delar av Sverige som mest bidrar till BNP kom Stockholm först på fjärde plats.

*

Jag tänker att vi behöver göra oss medvetna om hur metronormativiteten styr vårt tänkande. Annars är risken överhängande att vi missar när historien gör nästa lappkast. När nästa variant av framtiden kommer.

Peak Oil och klimatkrisen är förutsedda och vetenskapligt belagda framtida utmaningar. Diskussionen om vad det kommer att innebära för förhållandet mellan land och stad är oroande utvecklad. Framtidsbilden för att möta klimatkrisen är urban täthet där stenstadens invånare ska odla morötter på balkongen. Jag hör inte till dem som tror att det kommer att kunna hålla hela Stockholm med grönsaker.

Löneökningarna i Kina visar att världens verkstad tänker sig en annan roll i framtidens världsekonomi än och att hålla världen med billig tillverkning och ett låglöneproletariat. Kanske redan inom tre år kan *outsourcad* tillverkning börja flytta tillbaka till Västeuropa och USA^{iv}. (5) Globalt ökar nu transportkostnaderna med fem procent per år. Det går att tänka sig att lokalt och regionalt odlade och producerade livsmedel åter kommer

att kunna konkurrera. Det går att tänka sig att landsbygdens roll snart blir akut viktig och radikalt omvärderas.

*

Under de senaste åren har jag gjort en mängd resor genom landet, mött bybor och lokalpolitiker, tjänstemän på regionkontor och de som driver olika utvecklingsprojekt. Två intryck sticker ut. Det ena är att jag överallt mött starka, drivande och roliga människor som brinner för sin bygd.

Men också att de är för få. Den förda landsbygdspolitikern förefaller grundad i fromma förhoppningar om att glesbygdens invånare ska förtrollas av tillväxtandans trollspö och av egen kraft förvandla sin hembygd till ett blomstrande växthus för entreprenörskap. Det är orealistiskt att bygder som tappat invånare i decennier och där medelåldern stadigt närmar sig ett läge där majoriteten är pensionärer, ska vara opåverkade av det. Den generella tillväxtpolitiken med samma medel och villkor i hela landet, funkar inte. Här krävs ett centralt politiskt ledarskap som har något annat att erbjuda än glada tillrop om att Hela Sverige ska leva.

*

Det andra utstickande intrycket illustreras av Vänsterpartiets representant i en debatt i Härnösand för ett år sedan, där alla förväntades lägga pannan i djupa veck i bekymmer över den demografiska utvecklingen.

– Jag tycker det är bra som det är, sade han. Jag tycker det är livskvalitet att kunna gå ut naken på bron och titta på månen utan att en jävel ser det eller lägger sig i.

Eller diskussionen i maj 2011 i Stora Blåsjön, där tre jämtländska kommuner vill öka serviceutbytet med de norska kommunerna på andra sidan gränsen. Den dåvarande handlaren i Jormvattnet sade:

– Tänk om vi fick hit åtta barnfamiljer! Då skulle vi klara oss bra!

Det sätter onekligen befolkningsfrågan i perspektiv. För det kanske inte är lika mycket folk överallt som krävs. Just nu är det kanske att inte krympa för mycket som är den möjliga överlevnadsstrategin.

För folk trivs ju! De går inte och grubblar över befolkningssiffror när de lagar middagsmat eller kör den långa vägen till jobbet. De lever sina liv och gillar det för det mesta, precis som i stan.

För när nu halva jordens befolkning flyttat till metropoler, mitt i en galopperande klimatkatastrof, öppnas både en möjlighet och ett ansvar att snabbt utveckla klimatanpassade sätt att leva. Och att inte låta den landsbygd vi har förfalla. Förr än vi anar kan den visa sig vara vår viktigaste tillgång.

Noter

1. Jörnmark, Jan. *Övergivna platser 2*. Lund: Historiska Media, 2008
2. Orrenius, Anders. *Stockholm samlar på sig allt fler myndigheter*. Riksdag och Departement nr 14, 2012
3. Svensson, Lotta: *"Vinna och försvinna? Drivkrafter bakom ungdomars utflyttning från mindre orter*. Avhandling Linköpings Universitet 2006
5. Andersson, Per J. *Inte säkert tillväxtekonomierna slår Europa*. Obs, Sveriges Radio 23 maj 2012 & The Boston Consulting Group: *Made in America, Again. Why Manufacturing Will Return to the U.S.* Augusti 2011 & Fröberg, Jonas: *Kinas löneökningar ändrar spelplanen* SvD 13 maj 2012